

QARAQALPAQ KINO KÓRKEM ÓNERINDE ZAMANAGÓYLIKTIŇ SÚWRETLENIWI

Anar Jaqsimuratova

*Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı
Nókis filialınıń “Kórkem ónertanıw” kaferdasınıń oqıtıwshısı*

Nizamatdin Azaratdinov

*Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı
Nókis filialınıń 2-kurs studenti*

Annotaciya: Bul maqalada kino kórkem óneriniń dóreliw processleri, sonıń ishinde qaraqalpaq kino kórkem óneriniń payda bolıwı, rawajlanıw basqışları, dóretilgen filmler haqqında maǵlıwmatlar berilgen. Filmlerde milliylik hám zamanagóyliktiń áhmiyeti, onıń tamashagóyge tásir etiw kúshi haqqında toqtalıp ótıledi.

Gilt sózler: kino, kórkem óner, film, kinemotografiya, muzıka, prototip, kinojurnal.

“Dúnya kóleminde túrli ideya hám ideologiyalardıń gúresi, adamlar gúresi ásirese jaslardıń kewli hám sanasın iyelew ushın túrli kúshler ortasında báseki keskin júz bergen búgingi kúnde eń ǵalabalıq kórkem óner bolǵan kinonıń ayrıqsha imkaniyatlarınan nátiyjeli paydalanıwımız kerek. Biz ullı xalqımızdı qádirlemekshi, Ózbekstannıń atın pútkil dúnyaǵa taratpaqshı ekenbiz, bul jumıstı birinshi gezekte kino kórkem óneri járdeminde ámelge asırıwımız kerek. Áne usı kino kórkem óneri arqalı jáhán ekranların iyelewimiz, usı jol menen dúnya xalqınıń dıqqat-itibarına erisiwimiz múmkin. Bul ushın jáne bir márte kúsh hám imkaniyatlar, dóretiliwshilik qábiletti jumsawımız kerek” degen bahalı pikirlerdi bildirgen edi Húrmetli Prezidentimiz. [1.]

Kino insan dúnya qarasın qalıplestiriwshi, joqarı huqıq normaları hám estetikalıq sezimdi tárbiyalawshı qural sıpatında xalıqtıń turmısına kirip ketken. Ol adamlardı, tiykarınan, jas áwladtı insanıylıq, watan súyiwshilik, ashıq kewillilik, kishiheyilik, hújdanlılıq, úlkenlerge húrmet, miynetke muxabbat, keleshekke úmit hám isenim ruwxında tárbiyalawda úlken rol oynamaqta.

Kino kórkem ónerlerdiń barlıǵın ózinde jámlegen. Ol súwretlew óneri hám músınshilik sıyaqlı kózimizge birden taslanadı, muzıka sıyaqlı jaǵımlı dawıslar dúnyası arqalı ruwxımızdı kóteredı, kórkem ádebiyat sıyaqlı tipik waqıyalardı keń kólemde sáwlelendiredi, qol menen uslap bolmaytuǵın, biraq aqıl menen ruwxıy keshirmelerdi anıq kórsete aladı. Teatr sıyaqlı kino da aktyor sheberligine, rejissyordıń aqıl-oyı hám ótkir zeynine baylanıslı. Kinonıń massalıq óner bolıp qalıplesiwinde onda jámlengen kórkem ónerlerdiń áhmiyeti kúta úlken bolıp tabıladı.

Sonliqtan da, teatr, súwretlew óneri, ádebiyat, muzıka kinoğa tiykar bolıp xızmet etedi.

Kino kórkem óneri óziniń zamanagóylıgı hám insanlarğa ózgeshe estetikalıq zawıq hám psixologiyalıq tásir etiw dinamikasına iye taraw sanaladı. Kino kópshilikke tán, basqa kórkem óner salalarına salıstırǵanda keshlew payda bolǵan óner esaplanıp, onıń dóreliw tariyxına qısqasha toqtap ótpekshimiz.

1895-jılı franciyalıq aǵalı-inili Lui hám Ogyust Lyumerler kino kórkem ónerine tiykar saldı. Olar súwretti hárekette kórsetetuǵın apparat oylap tawıp, 1895-jıldın 28-dekabrinde Parijdegi «Grand kafe» imaratınıń jer tólesinde ózleriniń oylap tapqan jańalıqların kórsetti. Áne usı jańalıq keyin cinematograf yamasa kinematografiya degen at aldı. Dáslepki kino óziniń ğayrı tábiyiy kúshke iye ekenligi hám jańalıq bola alǵanlıǵı menen adamlarda tásir qaldırdı, qızıǵıwshılıq oyattı. [2. 12-bet]

Ózbekstanda birinshi film 1897-yıl “Eski juva” maydanında kórsetilgen. 1908-jıldan Tashkent, Samarqand, Qo'qon hám basqa qalalarda sırt el filmleri kórsetilgen. 1917-jılǵa shekem Orta Aziyada kórsetilgen lentalarǵa tiykarlanıp, Amerika, Fransiyanıń Shıǵıs ekzotikasına tán filmlerinen ibarat bolǵan.

Endi Qaraqalpaq milliy kino óneriniń rawajlanıw basqıshlarına toqtap ótpekshimiz. Ózbekstan Respublikası Ministrler Sovetiniń kinomatografiya boyınsha mámleketlik komitetiniń (Goskino UzSSR) 1970-jılı 19-fevralda №45 buyırǵı tiykarında Nókis qalasında Ózbekstan ilimiy-ataqlı hám hújjetli filmler kinostudiyasınıń Qaraqalpaqstan filialı dúzildi hám 1970-jıldın aprel aynan óz jumıs iskerligin basladı. Dáslepki jılları kinostudiyada jılına 4 (tórt) film qaraqalpaq tiline awdarmalaw, “Qaraqalpaqstan” kinojurnalınıń 4 sanın hám 2 hújjetli filmdi súwretke alıw jobaǵa kirgizildi. Bul maqsette 15 adamnan ibarat shtat kestesi tastıyıqlandı. Kinostudiya direktorı lawazımına belgili jazıwshı Jolmirza Aymurzaev tayınlandı. Dáslepki rejisseri Satbay Allanazarov, kinooperatori Nag'met Dawqaraev boldi. Kartina direktorı wazıypası direktor orınbasarı Paraxat Alowov moynına júkletildi. Bunnan keyingi jılları kinostudiyaǵa Genjemurat Izimbetov, Kamal Mambetov, Nag'met Dawqaraev, Orazbay Abdiraxmanov, Torenıyaz Qalimbetov, Qonisbay Djandullaev, Muratbay Nızanov, Begdulla Sultanovlar basshılıq etti. Házirgi waqıtta kinostudiyanı Baxtiyar Madiyarov basqarıp kelmekte.

Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 1989-jılı 16-noyabrindegi №10/72-152 qararına tiykarlanıp 1990-jıl 20-aprelde Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesiniń № 96/4 qararı tiykarında «Qaraqalpaqfilm» kinostudiyası bolıp qayta qalıplesti. “Qaraqalpaqfilm” kinostudiyası Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2004-jıl 17- marttaǵı 126-sanlı “Ózbekkino” Milliy agentligi iskerligin shólkemlestiriw haqqında”ǵı qararına muwapıq “Qaraqalpaqfilm” kinostudiyası mámleket kárxanası retinde qayta dúzildi. Házirgi kúnde “Qaraqalpaqfilm” kinostudiyası mámleket kárxanası óz qaǵıydalarına tiykarlanıp jumıs júrgizedi. Hár

bir taraw tariyxınıń óz teoriyalıq tiykarı bar. Sonlıqtan, kórkem óner waqıyalıqtı, turmıstı sáwlelendiriwdiń formalarınan biri bolıp tabıladı. Ómir shınılıǵınıń kórkem ónerde sáwleleniw processı bolsa quramalı hám áhmiyetli. Ulıwma, kórkem óner insannıń sezimlerin, pikirin hám jigerin birlestiriwi, xalıqtı joqarı dárejege kóteriwi kerek. Bul pikirler ulıwma kórkem ónerge, sonıń ishinde kino ónerine tiyisli.

Zamanagóy insan búgingi kúnde keminde bir kino yamasa serial kóriwi tábiyiy, sebebi kino hár bir adamnıń úyine kirip barǵan, hátteki qol telefonları arqalı kóriwge erise alatuǵın dárejege jetti. Geybir adamlar serial yamasa kinodaǵı qaharmanlar táǵdiri menen ortaq, olar menen sırlas bola alatuǵın, olarǵa is háreketleri menen elikleytuǵın, personajlardı ideal insan dárejesinde kóretuǵın dáwirge keldik.

Búgingi kúnge shekem usınday mazmundáǵı bir qatar filmler respublikamız kino ónerinde jaratıldı. Bul orında ásirese turmısta haqıyqıy jasap ótken insanlardıń ómirinen alıp kórkem toqıma tiykarında bayıtılǵan obrazlar tamashagóyge tásir etiw kúshi oǵada joqarı boladı. Yaǵnıy, prototip qaharman mısasında túsirilgen kórkem filmler qaraqalpaq kinoindustriyasında da dóreldi. Máselen, Eshjan baqsı haqqındaǵı tariyxıy film „Ómirdiń úsh paslı“, Moynaqlı tiginshi hayal Manzura Erniyazovannıń ómirinen alınǵan „Tengiz“ filmleri sózimizge dáliyl bola aladı. Bunday úlgili ómir jolına iye talantlı insanlardıń jeke ómiri hám turmıs táshwishlerine arnalǵan filmler Respublika kóleminde kópshilikti quraydı. Sonıń menen birge ómiri kópke órnek bola alatuǵın, kórkem film ushın jaqsı kórkem qaharman dóretiliwge arızıtuǵın insanlarımız da bar.

Kóbine qaraqalpaq kinodóretiliwshileri tárepinen jaratılǵan milliy kórkem kinolarımızdın tiykarǵı tematikasında tómendegi elementler kózge túsedi:

1. Xalıqshıl hám márt insanlar kelbeti
2. Milliy úrp-ádet hám dásturlerdiń sáwleleniwi
3. Xalqımızǵa tán minez-qulq hám-is háreketler
4. Komediya janrınıń basımlıǵı
5. Qaraqalpaq xalqına tán sadalıq hám házilkeshtik

„Qaraqalpaqfilm“ tárepinen dóretilgen kórkem filmler katalogına názer taslaytuǵın bolsaq, 1958-jılda „Aral balıqshıları“ kórkem filmi túsirilgen bolsa, 1990-jılı „Qalpaqsha“, 1992-jılı „Qaytıw“ qısqa metrajlı filmleri, 2002-jılda „Ana“ hám „Tank“ filmleri, 2009-jılı „Urı“, 2010-jılı „Kurort“, 2011-jılı „Qońsılar“, „Ómirdiń úsh paslı“, 2012-jılı „Qaysar“, „Márgiya“, 2014-jılı „Qorǵan“, 2016-jılı „Ústúrtke jol“, 2020-jılı „Tengiz“, 2021-jılı „Aydınlar“ kórkem filmleri súwretke alındı. [3. 8-bet]

Bunnan tisqari jeke menshik kino dóretiliwshi studiyalar tárepinen bir qatar tolıq hám qısqa metrajlı kórkem filmler, balalar ushın filmler dóretilip kelinbekte. Bul filmlerdiń hár birinde xalqımızǵa tán milliylik, dásturler, xalqımızdın minez-qulqı da kórsetiledi. Súwretke alınǵan filmlerde milliylik penen zamanagóylikti jeterli dárejede súwretley biliw hám usı eki ózgeshelikti jetkerip bere alıw kinodramaturgler

hám kinorejisserdan qábiletli hám sheberlikti talap etedi. Sın kóz-qarastan alıp qarağanda búgingi kúnde jaratılıp atırğan filmlerde zaman qaharmanın súwretlew hám tariyxıy filmlerdi tusiriw máselesi biraz artta qalğanday túyiledi. Jeke menshik filmlerdi alıp qaraytuğın bolsaq, bul filmlerde kobirek tematikasında jeńillikti hám ádebiy sóz dárejesiniń jetispewshiligin kóre alamız. Zamanagóylik degen bul milliylikten qashıw yamasa til qağıydalarına boysinbaw degeni emes. Solay bolsa da biz qayta- qayta kórip tamasha etiwge arziytuğın hám ideyası jas áwladtı ruwxlandıra alatuğın olardı oylanıwğa, pikirlewge shaqıratuğın filmlerdi jaratıw kerekligin umıtpawımız kerek. Óner tili menen aytqanda, katarsis yağnıy, tamashagóyge tásir ótkeriw arqalı tamashagóy qálbin páklew, sıyaqlı wazıypanı atqaratuğın kórkem fiımlerdi ekranğa shıǵarıw zaman talabına aylanıp barmaqta. Óytkeni, házirgi zamanagóy texnikalar ásirinde jas kishi ya jası úlken bolsın 3-4 minut dawam etetuğın klip yamasa vine (qısqa waqıttan ibarat videolar, uyalı baǵdarlama)lar arqalı ózine tiyisli juwmaq shıǵara aladı degen pikirden jıraqpız. Óytkeni, bul pikirler sol qısqa videolardı kórgende adamnıń sanasına tásir etiwı múmkin, biraq bunda sol pikir uzaq saqlanıp qalmaydı, kerisinshe dárriw esinen shıǵıp ketedi, al bir yamasa bir yarım saatlıq filmler bolsa eger ideyası hám mazmunı bekkem, tamashagóyde oy sala alatuğın, professional filmler bolsa adamlarda biraz waqıtqa shekem tásir etiw dinamikası hám sanadaǵı boslıqtı toltırıw dárejesine jete aladı. Milliylik hám zamanagóylik qarısqa filmler ğáziynesin balalar ushın jaratılğan filmlerdi kóbeytiw arqalı toltırsaq ta boladı. Óytkeni, balalar ushın óner sawǵası arasında kórkem filmler jeterli emes. Aytıp ótetuğın bolsaq, balalar ushın kino xızmetin kórsetiw sońǵı waqıtlarda kem súwretke alınbaqta. 2006-jılı “Erinshek” multfilmi jaratılğan bolsa, bunnan soń “Qasqır hám túlki”, “Saqıy shahzada” “Túlkishek”satiralıq jurnalı bir neshe sanı efirge berildi, 2017-jılı bolsa jas óspirimler ushın M.Nızanovtıń „Oqılmağan xat“ kórkem filmi jaratıldı. Al, jeke kinolardan 2018-jılı „Saqıy bala“, 2021-jılı „Kúydirgi“, 2022-jılı „Rayxan filmleri ekranğa shıqtı. Kino óneri bárshege belgili úlken hám kishi ekran arqalı adamlarğa tez tásir ótkeriwshi qural sanaladı. Sol ushın balalardıń ruwhıy sanasın milliylik hám zamanagóylik ruwxındagı filmler menen tolıqtırıp barılsa keleshek áwlad ushın bekkem irge tası qoyılğan boladı. Bul bolsa kinodóretiwshilerden ele de kop izleniwshilik hám sheberlikti talap eteri sózsiz. Juqmaqlap aytqanda, kino óneriniń ilimiy-massalıq, hújjetli hám kórkem filmlerine qosa animaciyalı (multiplikacion) filmler qatarın ele de asırıw arqalı, oarda tariyxıy hám zamanagóy qaharmanlardı jarıtıw, sonıń menen qatar milliylik ideyaları menen suwǵarılğan kinoónimlerin shıǵarıw nátiyjesinde keleshek áwladlar ushın qaraqalpaq kinosınıń bay miyrasları saqlanıp qaladı.

PAYDALANILĞAN ÁDEBIYATLAR:

1. Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyayev basshılıǵında ótkerilgen “Milliy kino kórkem oneri hám kinoindustriyamızdı rawajlandırıw boyınsha

ámelge asırılıp atırğan jumislardıń sholıwı hám bul baǵdarda bar bolǵan mashqalalardı sheshiw” máselelerine baǵıshlanǵan videoselektor jıynalıstı. 2017-jıl 29-dekabr.

2. “Kino tiykarları” M.Aliev, Tashkent – 2023, “Fan ziyosi”
3. “Kino qalay jaratıldı?” M.Nızanov, “Bilim” -2014
4. “Kino san`ati asoslari”. Abulqosimova X. – Toshkent, 2010.
5. “Kino: mahorat poǵonalari”, Bahodir Axmedov Toshkent-2010.
6. “Scenarist sheberligi” Haydar Muhammad (oqıwlıq qollanba), Nókis “Bilim” - 2009
7. “M.Nızanovtıń povest hám gúrrinlerinde fakt hám obraz”, Murat Qudaybergenov “Ámiwdárya” jurnalı, 2012-jıl, № 4 -sanı